

TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Bauetdinov Rauaj Ayapbergenovich*Tarix fanlari nomzodi, dotsent Qoraqalpog'iston Respublikasi pedagogic mahorat markazi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tanqidiy fikrlash tushunchasi, uning zamonaviy ta'limdagi o'rni va ahamiyati haqida so'z boradi. Shuningdek, umumta'lim maktablarida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan samarali metodlar va yondashuvlar tahlil qilinadi. Muallif tomonidan tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi mashg'ulotlar, savol-javob metodikasi, munozara va loyiha asosida o'qitish usullari ko'rib chiqiladi. Maqola so'ngida ushbu usullarning o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va muammolarni hal qilishdagi roli yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *tanqidiy fikrlash, ta'lim metodikasi, mustaqil fikrlash, muammoli o'qitish, loyiha asosida o'qitish.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается понятие критического мышления, его роль и значение в современной системе образования. Особое внимание уделяется методам и подходам, способствующим развитию критического мышления у школьников. Анализируются такие методы, как проблемное обучение, дискуссии, проектная деятельность и методика постановки вопросов. В завершение подчеркивается значимость этих методов для формирования у учащихся навыков самостоятельного мышления и решения проблем.*

Ключевые слова: *критическое мышление, образовательная методика, самостоятельное мышление, проблемное обучение, проектное обучение.*

Abstract: *This article discusses the concept of critical thinking, its role and importance in modern education. It explores effective methods and approaches for developing students' critical thinking skills in general secondary schools. The author analyzes strategies such as problem-based learning, discussions, project-based teaching, and the questioning technique. The article concludes by emphasizing the impact of these methods on fostering independent thinking and problem-solving abilities in students.*

Keywords: *critical thinking, teaching methodology, independent thinking, problem-based learning, project-based learning.*

Bugungi globallashuv jarayonida axborot oqimining ortishi, inson tafakkurining mustaqillashuvi ta'lim tizimida tub o'zgarishlarni talab qilmoqda. Ayniqsa, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish - ularning nafaqat bilim olish, balki olgan bilimni tahlil qilish, baholash va amaliyotda qo'llay olish salohiyatini oshirishga xizmat qiladi [3:112].

Tanqidiy fikrlash - bu insonning voqelikni chuqur tahlil qilish, axborotni shubha ostiga olish, ishonchli dalillar asosida xulosa chiqarish jarayonidir. Shu sababli zamonaviy ta'limda ushbu ko'nikmalarni shakllantirish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash

- bu insonning mavjud ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash, mantiqiy xulosalar chiqarish, dalillarni solishtirish va muqobil fikrlarni ko'ra olish qobiliyatidir. Bu ko'nikma o'quvchilarning mustaqil qaror qabul qilishini, asosli fikr bildirishini, muammoli vaziyatlarda samarali yechim topishini ta'minlaydi [2:45]. Tanqidiy fikrlovchi o'quvchi nafaqat darslikdagi ma'lumotni yodlaydi, balki uni tahlil qiladi, so'roq qiladi, baholaydi va real hayotda qo'llay oladi. Shu bois tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir.

Tanqidiy fikrlash tushunchasi falsafiy, psixologik va pedagogik yondashuvlarda turlicha talqin qilingan. R. Ennis tanqidiy fikrlashni "qaror qabul qilish va muammoni hal qilishga yo'naltirilgan oqilona va reflektiv fikrlash" deb ta'riflaydi [1:23].

Zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchilarga tayyor bilim emas, balki bilimni mustaqil egallash va undan foydalana olish ko'nikmalarini berishni maqsad qilmoqda. Tanqidiy fikrlash aynan ana shu jarayonning asosi hisoblanadi. Bu ko'nikma o'quvchining darslikdagi ma'lumotlarga tanqidiy yondashish, savol qo'yish, muqobil yechimlarni izlash kabi faoliyatlarda namoyon bo'ladi [2: 45].

O'quvchilarni tanqidiy fikrlashga undashning eng oddiy va samarali usuli bu - to'g'ri va chuqur savollar berishdir. Masalan, "Nima uchun bu hodisa yuz berdi?", "Boshqa qanday yechimlar bo'lishi mumkin?", "Bu fikrga qarshi qanday dalillar bor?" kabi savollar o'quvchini o'ylashga majbur qiladi [4: 97].

O'qituvchi tomonidan beriladigan ochiq, tahliliy savollar o'quvchini izlanishga undaydi. Masalan:

- "Bu muammo nechta yechimga ega bo'lishi mumkin?"
- "Qanday sabablar bunga olib keldi?"
- "Siz bu fikrga qo'shilasizmi? Nega?"

Bu savollar mulohaza yuritish, sabab-oqibatni aniqlash va o'z fikrini asoslash ko'nikmalarini shakllantiradi [4: 97].

O'quvchilar o'z fikrlarini dalillar bilan isbotlashga o'rganadi. Ularga qarshi fikrni hurmat qilish, savol berish va tanqidiy yondashish imkoniyati yaratiladi. Ayniqsa, ijtimoiy va dolzarb mavzular atrofida bahslar o'tkazish tanqidiy fikrlashni kuchaytiradi.

Dars jarayonida o'quvchilarni turli fikrlarni himoya qilishga undash - ularning mulohaza yuritish va mantiqiy fikrlash qobiliyatini oshiradi. Ayniqsa, jamoaviy ishlar va qarama-qarshi fikrli guruhlar o'rtasida olib boriladigan munozaralar katta natija beradi.

O'qituvchi darsni oddiy ma'lumot berish shaklida emas, balki muammo qo'yish va uni birgalikda hal qilish asosida tashkil etadi. Bu usulda o'quvchilar sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, dalillarni solishtirish va tahlil qilishga o'rganadi [5: 56]. O'qituvchi dars davomida tayyor bilim bermasdan, muammoli savol beradi va uning yechimini birgalikda topadi. Bu metod orqali o'quvchi o'z fikrini asoslaydi, kuzatadi, tahlil qiladi va xulosa chiqaradi. Masalan, "Agar suv taqchil bo'lsa, bu qanday oqibatlarga olib keladi?" kabi savollar orqali tanqidiy tahlilga yo'l ochiladi [5: 56].

O'quvchilar mustaqil yoki guruhda biror loyiha ustida ishlaganlarida, ular rejalashtirish, tahlil qilish, axborot yig'ish va natijani baholash kabi tanqidiy fikrlash bosqichlarini bosib o'tadilar. Loyihaviy faoliyat o'quvchilarning rejalashtirish, izlanish, tahlil qilish va natijani

taqdim qilish bosqichlarini qamrab oladi. Ular amaliyotda o'rganadi va bu tanqidiy fikrlashni kuchaytiradi.

Mavzu bo'yicha tushunchalar xaritasini tuzish orqali o'quvchi mavzular orasidagi bog'liqlikni tushunadi, asosiy g'oyani anglaydi va xulosalashni o'rganadi. Bu metod ongli fikrlashni rivojlantiradi.

O'quvchining tanqidiy fikrlash darajasini aniqlash uchun quyidagi mezonlar qo'llaniladi:

- Savol berish faolligi
- Fikrni asoslash darajasi
- Muqobil fikrlarni qabul qilishga ochiqlik
- Mustaqil xulosa chiqarish qobiliyati,

Bu borada xorijiy davlatlar, xususan, AQShda tanqidiy fikrlash ta'limning markaziy elementlaridan biri hisoblanadi. AQSh ta'limida tanqidiy fikrlash "thinking curriculum" (fikrlash o'quv dasturi) orqali o'rgatiladi. Har bir fan o'quvchida mustaqil va tanqidiy yondashuv shakllantirishga yo'naltirilgan. O'quv dasturlari o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish, dalillar asosida qaror qabul qilishi va muammolarni hal eta olishiga yo'naltirilgan. Masalan, Sokratcha munozaralar: Talabalar o'qilgan matn asosida savollar berishadi, muhokama qilishadi, dalillar bilan o'z fikrlarini himoya qilishadi. O'qituvchi faqat yo'naltiruvchi bo'ladi. O'quvchilar real hayotdagi muammolarni hal etish loyihalarida ishtirok etadi. Jarayonda tanqidiy tahlil, izlanish va ijodiy fikrlash rivojlanadi. Maktablarda muntazam debatlar tashkil etilib, talabalar ikki yoki undan ko'p nuqtai nazarni tahlil qilish va himoya qilishga o'rganadilar.

Finlyandiya ta'lim tizimi o'quvchining mustaqil fikrlashi, savol berishga undash va chuqur tahlil qilishga asoslanadi. Repetitiv (takroriy) o'qishdan ko'ra, mantiqiy tushunish va amaliy yondashuvga katta urg'u beriladi.

Finlyandiya maktablarida esa barcha darslar integratsiyalashgan bo'lib, o'quvchilarning savol berish, izlanish, tanqidiy fikr bildirishiga keng imkoniyat beriladi.

Masalan, "iqlim o'zgarishi" mavzusi atrofida biologiya, geografiya, iqtisod, siyosat kabi fanlar integratsiyalashgan holda o'rganiladi. O'quvchilar sabab-oqibat aloqalarini aniqlab, tahliliy fikrlashni o'rganadilar. O'qituvchilar o'quvchilarning qiziqishi va savollariga javoban darslarni quradi. Bu esa mustaqil fikrlash va tahlilga olib keladi. An'anaviy testlar o'rni esa, prezentatsiya, loyiha asosida baholash — o'quvchining fikrlash uslubini aks ettiradi.

Yaponiyada an'anaviy ta'lim so'nggi yillarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha sezilarli o'zgarishlar kiritilmoqda. O'qituvchilar birgalikda dars tayyorlaydi, kuzatadi, tahlil qiladi. Bu o'quvchilarning muammoli vaziyatlarda qanday fikrlashi va qaror qabul qilishini yaxshilaydi. O'qituvchi dars davomida o'quvchilardan doimiy savol beradi: "Siz bunga qanday qaraysiz?", "Nega bu fikrni aytdingiz?", "Qanday isbotlay olasiz?". Bu yapon ta'limida tanqidiy fikrlashni targ'ib qiluvchi yangi yondashuvdir. Talabalar kichik guruhlarda ishlaydi, muammolarni muhokama qiladi, har birining fikrini eshitadi va ulardan xulosa chiqaradi.

Mamlakatimizda "Milliy o'quv dasturi" asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ustuvor yo'nalish etib belgilangan. 2021-yildan boshlab yangi metodikalar va interaktiv yondashuvlar keng turda ta'lim tizimiga joriy qilinmoqda. Ammo amaliyotda barcha hududlardagi o'qituvchilar bu metodlarni bir xil darajada qo'llay olmayapti. Bu borada o'qituvchilarning malakasini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi [3: 112].

Tanqidiy fikrlashni baholashda quyidagilarga e'tibor qaratiladi:

- O'quvchining fikr bildirish faolligi
- Dalillarga asoslanish
- Mustaqil xulosa chiqarish
- Turli yechimlarni taklif qila olish
- Qarshi fikrlarni qabul qila olish

Bu mezonlar asosida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasi aniqlanadi va shunga mos ta'lim strategiyalari ishlab chiqiladi.

Tanqidiy fikrlash - bu shunchaki bilim emas, balki fikrlash madaniyati, tahliliy yondashuv va dalillarga asoslangan qaror qabul qilish ko'nikmasidir. Zamonaviy o'qituvchi o'quvchilarning faqat eslab qolishiga emas, balki o'ylash, savol qo'yish, taqqoslash va baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi zarur. Bu boradagi metodik yondashuvlar esa ta'lim sifatini oshirish va zamonaviy jamiyat talablariga javob beradigan shaxsni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ennis, R.H. Tanqidiy fikrlash: soddalashtirilgan konsepsiya. O'qitish falsafasi, 1991., - 23 b.
2. Paul, R. Elder, L. Tanqidiy fikrlash: o'rganish va hayotingizni nazorat qilish vositalari. Pearson ta'limi. 2006., - 45 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Tanqidiy fikrlash metodikasi bo'yicha o'quv qo'llanma. Toshkent. 2021.,- 112 b.
4. Johnson,D.W., Johnson,R.T. "Faol ta'lim: kollej sinfidagi hamkorlik. Hamkorlik kitobi kompaniyasi". 2009. - 97 b.
5. Vygotsky, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.2978., - 56 b.